

Werk

Titel: Herbarium Amboinense, plurimas conplectens arbores, frutices, herbas, plantas ter...

Jahr: 1741

Kollektion: Zoologica

Werk Id: PPN369546628

PURL: <http://resolver.sub.uni-goettingen.de/purl?PID=PPN369546628> | LOG_0125

OPAC: <http://opac.sub.uni-goettingen.de/DB=1/PPN?PPN=369546628>

Terms and Conditions

The Goettingen State and University Library provides access to digitized documents strictly for noncommercial educational, research and private purposes and makes no warranty with regard to their use for other purposes. Some of our collections are protected by copyright. Publication and/or broadcast in any form (including electronic) requires prior written permission from the Goettingen State- and University Library.

Each copy of any part of this document must contain there Terms and Conditions. With the usage of the library's online system to access or download a digitized document you accept the Terms and Conditions.

Reproductions of material on the web site may not be made for or donated to other repositories, nor may be further reproduced without written permission from the Goettingen State- and University Library.

For reproduction requests and permissions, please contact us. If citing materials, please give proper attribution of the source.

Contact

Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen
Georg-August-Universität Göttingen
Platz der Göttinger Sieben 1
37073 Göttingen
Germany
Email: gdz@sub.uni-goettingen.de

forma Myrrhæ, sed inpurum magis, semperque mollem obtinens substantiam, nec unquam indurefcens, ex quo obscure fuscæ præparantur placentulæ instar denarii minoris: Hæ inpurum referunt mel cum quadam re condensatum, sed non visciditate adhærent, saporis fatui & fere insipidi, aliquando parum falsi. Si masticeetur, arenosum apparet, quod fit, quum ex scopulis colligatur: Rarissime hoc gummi reperitur, unde & carius est *Ramack Daging*: Maleyenses illud vocant *Mor* seu *Umor Daging*, quod denotat aliquid, quod carnem conservat, vel aliquid, quod forma carnis semper sese offert.

Ufus. A mulierculis adhibetur uti præcedens resina ad potum nempe *Djudjambu*, & magis interne, quam *Ramack Daging*: Hic loci inferere illud debui, licet minerale videatur, quod ad plantas non pertinet, sed quum utraque cum *Daminara Selanica* magnam habeant convenientiam, simulque vendantur in eodem usus, hic convenienti locari poterant modo.

De ejus ortu jam non agam, sed quidam hanc denotant differentiam, dicentes, *Mor* seu *Umor Daging* ita dictum fuisse, quum ingestum sese cum carne nostrisque venis assimilet, hasque in prospera conservet valetudine, *Dormac* vero *Daging* ulterius penetrare, in ipsam nempe nostrorum ossium medullam. Commiscent vulgo utrumque, infantibusque propinant, uti dicunt, ad salubrem solidamque ipsorum carnem constituendam.

Si propinetur cum *Padma*, qui est fructus niger & squammosus, & *Djudjambu* potui incoctus, mulierculas reddit post partum *Rapat* i. e. coarctatas, naturam exsiccans, licet etiam exhibeatur puellis.

in de gedaante van Myrre, doch vuilder, en altyd week blyvende, en niet hard werdende, waar van men donker-bruine koekjes maakt, in de grootte van een kleine schelling; Zy gelyken ook vuilen boning, die met iets dik gemaakt is, doch gants niet kleverig, aan smaak smets, en bykans onsmakelyk, en zomtyds wat siltig. In 't kaauwen werd men ook eenige zandigheid gewaar, dewyl bet van de klippen afgenomen werd. Men vind 't ook zeer weinig, en is nog duurder dan 't Ramack Daging. De Maleyers noemen 't Mor of Umor Daging, 't welk wil zeggen, of iets, dat bet vlees langduurig maakt, of iets, dat altyd in de gedaante van vleesch blyft.

Gebruik. Het werd van de Vrouwjes gebruikt als van 't voorgaande, onder de Djudjambu, doch meer binnens lys dan de Ramack Daging, ik heb 't alhier moeten zetten, hoewel 't schynt een mineraal te zyn, bet welk onder de planten niet en boord, en dat om datze beide met de Dammar Selan groote gemeenschap hebben, te zamen verkogt, en tot eenderlei einde gebruikt werden.

Inmers zynen oorspronk uitgesteld; zo maaken ook andere dezen onderscheid, dat bet Mor of Umor Daging also genaamt zy, om dat bet ingenomen zynde, zig met ons vleesch en aderen vermengt, en dezelve in een gezonde dispositie behoudt, maar Dormac Daging dringt dieper in tot in 't merg der beenderen van ons lys. Zy menigenze gemeenelyk t'zamen, en gevenze de kinderen in, zo ze zeggen, om een gezond en hard vleesch te maken.

Met Padma een swarte schilferige vrucht, en Djudjambu gedronken, maakt de Vrouwjes Rapat, dat is gestooten na 't baren, en de natuur opdroogende, hoewelze bet ook de jonge Dochters ingeven.

CAPUT DECIMUM.

Dammara alba. Dammar Puti; seu Dammar Batu.

HÆc secunda usitatissima & vulgatissima hisce in regionibus est resina: Ejus arbor omnium fere altissima & maxima est, trunco erecto & rotundo altam Abietem vel Cedrum referens, qui nunquam sinuosus est, vel ullis constat ramis, nisi in summo vertice, ubi respectu trunci parva tantum conspiciuntur coma.

Ejus cortex est glaber, ex ruffo & cinereo mixtus colore, forma sua ab aliis facile hæc distinguitur silvestribus arboribus: Ejus vulgaris crassities est octo vel decem pedum in diametro, inferiorque trunci pars magnis constat nodis instar capitis, ex quibus tamquam ex mammis profluit ejus Dammara.

Ejus mas & femina occurrit, trunco ac foliatura parum differens, unde simul has describemus arbores, illarumque differentiam in fructibus notabimus.

Foliorum rachides sunt rectæ, lentæ, & virides, & cruciatim fere in ramis locantur, rotundæ, in anteriore parte striatæ: Hisce folia insident utcunque opposita, exceptis junioribus furculis, in quibus alternata sæpe locantur.

Sunt autem angusta, ab utraque acuminata parte, in junioribus vero arboribus longiora, magisque acuminata, quatuor nempe vel quinque pollices longa, ultra digitum lata, Salicinis foliis simillima, sed non ferrata, in senioribus autem arboribus tres vel tres cum dimidio pollices longa, vix digitum lata, obtuse acuminata, unde & hæc Oleæ folia æmulantur.

Nullum gerunt nervum intermedium, sed ibi parum sunt excavata instar canalis, suntque porro scabra, glabra, ac per longitudinem tenuissimis ac vix notabilibus venulis pertexta, glauca, primo autem propullulantia ac tenera foliola pallide virent, vetusta vero folia ad oras retroflectuntur, acsi ab inferiore parte cymbam formarent. Adeo brevibus insident petiolis, ut sessilia fere sint, sed ibi parum intorta sunt, unde hæc folia non recto locantur ordine, sed obliquam efformant crucem. In furculis foliorum rachides nunc oppositæ, nunc alternatæ progerminant, inque iis a tribus ad sex foliorum paria excrefcunt:

Con-

X. HOOFSTUK.

De Dammar Batu-Boom.

DIt is de tweede gebruikelijkste en de gemeenste bers in deze quartieren: Den boom is eene van de hoogste en grootste, met een rechte ronde stam, een boogge mast of Ceder-boom verbeeldende, nooit bochtig, en zonder takken tot boven toe, alwaar by na proportie van den stam een kleine kruin heeft.

De schorsse is effen, uit den licht-roffen en graauwen gemengt, en aan zyne gedaante onder andere Wout-boomen van verre ligt te kennen. Zyn ordinaris dikte is acht a tien voeten in de ronte, en de onderste stam is bezet met groote knoesten als koppen, daar de Dammar als uit mammen loopt.

Hy is Manneken en Wyfken, aan stam en bladeren weinig van malkanderen verscbillende, daarom zullen wyze onder malkander beschryven, en bet verscbil alleenlyk in de vruchten aanwyzen.

De ryskens zyn regt, taai, en groen, en staan bykans in kruis om de takken regt-rond, na vooren wat gestreept. Aan dezelve staan de bladeren meest regt tegen malkanderen, behalven aan de jonge telgen, daar aan sommige verwisselt staan.

Zy zyn smal, achter en vooren toegespitst, aan de jonge boomen vooren spitzer en langer, te weten, vier en vyf duimen lank, ruim een vinger breed, de willige bladeren gelyk, doch zonder kerven, aan de oude boomen drie en drie en een half duimen lank, schaars een vinger breed, en met een stompe spits, dierbalven de Olyf-bladeren gelyk.

Zy hebben geen middel-zenuwe, maar zyn aldaar wat bol, gelyk een geut, voorts styf, glad, in de lengte met subtile en pas kennelyke adertjes doorreegen, boog- of Zee-groen, doch de eerste uitkomende welke blaadjes bleek-groen, ook krommen aan de oude bladeren de kanten wat nederwaarts, als ofze van onderen een schuitje wilden maken. Zy hebben zo korte voetjes, dat zy schier gene schynen te hebben, maar zyn aldaar wat gedraait, weshalven de bladeren niet in ryen staan, maar een schuins kruis maken: Aan de telgen staan de ryskens ook dweers en regt tegen malkander, en aan ieder van drie tot zes paren bladeren; geveeven zynze van een bersachtigen reuk,

en

Contrita hæc folia resinofum spirant odorem, talemque habent saporem, avulsa diu sunt viridia: Flores ob arborum altitudinem, quæ adscensum negant, ignoti sunt, nec sub arboribus umquam inveniuntur decidui, unde concludo, fructuum germina mox propullulare sine natabilibus floribus, quum vero ex fructibus optima inter marem & feminam detegatur differentia, separatim utrosque describam fructus.

Primo itaque feminæ fructus, qui vulgatissimi & maxime noti sunt, formam habent & magnitudinem *Limonis Manis* seu *Aurantii Sinensis*, subrotundi nempe, superius parum compressi, coloris glauci, in simplicibus distincti squamas, instar *Pinearum*, quæ tamen sibi adhærent & adglutinatæ quasi sunt, quamdiu virides, si vero maturi sunt fructus vel avulli, intra paucos dehiscunt dies, atque separantur hæ squamæ; quæ non crassæ sunt, sed plurimæ sibi incumbunt, interne albicantes, molles, & ab inferiore angustatæ parte, ubi fissuram patiuntur, communique pedunculo adfiguntur, refertæ seminibus amplis & planis, instar *Cucumeris* seminum, sed latoribus & tenuioribus, quæ squamarum speciem etiam referunt, quæ primo sunt alba, dein fusca, inque medio parum protuberant, ubi farina reconditur alba, mollis, & sicca, in qua vis feminalis latet. Fructus hi in rachidis summo solitarii vel gemini excrescunt, plurimis insidentes brevibus, crassis, & lignosis pedunculis, multis minoribus rachidibus obfessi, juniorem referentes *Ananassæ* fructum, quam diu nempe in squamas nondum excrevere.

Secundo; Maris fructus multum differt a præcedenti, multoque minor est, binos longus pollices vel paulo magis, digitum crassus, extremitatem referens apexabonis, ex plurimis formatus parvis & angustis squamis, quæ regulari ordine sibi invicem arcte incumbunt: Juniores hi fructus flava adpersi sunt farina, dein vero ex viridi & purpureo mixti colore, si maturefcent, intense lutei vel fusci sunt. Si horum squamæ sibi adhæreant, sunt glabræ ac fere splendentes, quum autem aperiantur, non pungunt uti *Pini*, sed facile a communi decidunt pedunculo, ubi etiam bifidæ sunt, inque hac fissura paleaceum quidquam reperitur, quod semen mentitur, hi autem fructus plurimum immaturi decidunt, unde hæ arbores non multum propagantur.

Ex utrisque hisce domesticis arboribus, sed præsertim ex femina, pellucida effluit resina, primo mollis & viscosa, sed intra paucos dies instar lapidis indurefcens, alba atque pellucida instar *CrySTALLI*, præsertim quæ arboribus siccata adhæret, in quibus dependet instar conorum glacialis, quæ autem ex arboribus in terram destillat, nigricat, & sordibus commaculata est. Glaciales isti coni aliquando palmam lati & pedem longi sunt, striati, & ex plurimis quasi compositi loramentis, quod elegantem præbet aspectum.

Primo semi-anno, uti dictum est, resina hæc est alba & pellucida, sed dein elegantem contrahit aureum colorem instar *Succini*, fragilis, interne splendens instar disfracti vitri. Multo durior est præcedente *Dammara Selanica*, & frigida quodammodo inflecti vel duci potest, sed confusa friabilis est: Quæ ex mare colligitur, magis pellucida est & albicans, sed lentius exsiccat & pauca exstillat quantitate, unde rara vel nulla fere ex hac colligitur arbore. Ut itaque hæc majori copia hanc suppeditaret refinam, inferior trunci pars inciditur magnis cultris, ex quibus vulneribus copiosior hæc effluit *Dammara*, unde arbor ibi magnos generat nodos, constantes ex duro & variis venis intricato ligno instar *Aceris*, qui instar capitum protuberant, atque in superficie sua continuo *Dammara* obducti sunt, plurimisque constant ramis. Incolæ etiam undique circa hujus arboris radices terram depurant, foveolasque excavant, in quibus depluentem colligunt *Dammaram*, ut non ita sordibus sit commaculata, ubi vero radices supra terram sese erigunt & denudatæ sunt, nodosæ sunt per incisiones, similiterque hanc exsudent refinam, quæ albo cortice ipsi quasi superducta est.

Odor recentis & mollis *Dammara* resinofus admodum est, sicca autem nullum spirat odorem; Carbonibus inposita mixtum dat odorem ex *Resina Pini* & *Mastiche*, qualis & sapor est, sed ad *Canarinum* accedit hic. Facile ignem suscipit, diutiusque fovet quam

en smaak, en afgebrooken hare groente lang behoudende. Het bloeizel is, wegens de boogte der boomen, die onbeklimmelyk zyn, onbekent, en onder de boomen is het ook nooit te vinden, zo dat ik gisse, dat de schepzelen van de vruchten straks voortkomen, zonder kennelyk bloeizel. En dewyl aan de vruchten het beste onderscheid tusschen *Manneken* en *Wyfken* te kennen is, zo zal ik ieder in 't byzonder beschryven.

Eerst de vruchten van het *Wyfken*, als zynde de gemeenste en meest bekende, zyn in de groote en gedaante van een *Lemon Manis* of *Sineeze zoete-appel*, te weten, rondachtig, en vooren een weinig gedrukt, ligt *Spaansch* groen, en in enkelde schubben verdeelt, gelyk de *pyn-appels*, die echter aan malkander kleeven, zo langze groen zyn, maar aan de rype en afgebrookene openenze baar in weinige dagen, en vallen van malkander: Deze schubben zyn niet dik, en leggen veele op malkander, binnen wit, week, en achter toefmallende, alwaar ze een kloofjen hebben, en aan de middelste steel breede platte zaden, als *Comcommers-zaden*, doch breeder, en dunder, die men voor schubben zoude aanzien, eerst wit, daar na bruin, in de midden hebbenze een kleine buik, daar een wit, week, en droog meel in leid, waar in de zaad-kragt steekt. De vruchten staan aan 't voorste der ryskens, een of twee by malkander, omgeven met veele kleine ryskens, en op korte, dikke, en boutachtige voetjens, gelykende een jonge *Ananas*, zo lang zy niet schilferen.

Ten tweeden; de vrucht van 't *Manneken* verschilt veel van de voorgaande, en is veel kleinder, twee duimen lank of wat meer, een vinger dik, gelykende een eindeken van een *Soucys*, van veele kleine en smalle schubben gemaakt, die ordentelyk en dicht op malkander leggen. De jonge vruchten zyn met een geel meel bestrooid, daar na groen, en paars gemengt, alsze ryp zyn, donker-geel en bruinachtig. Als de schubben nog aan malkander kleven, zynze glad, en bykans glimmende, en al geopend steekenze geenzints als de *pyn-appels*, maar vallen mede ligt af van den middelsten steel, alwaarze mede geklooft zyn, en daar tusschen leid ook iets kafachtigs, 't geene het zaad wil zyn, doch vallen deze vruchten meest onryp af, en daarom vermenigvuldigen hun deze boomen niet veel.

Uit beide deze stammen, doch voornamentlyk uit het *Wyfken*, vloeid een helder bers, eerst week en kleverig, maar in weinige dagen steen-hard werdende, wit en doorschynende als kristal, inzonderheid het geene aan de boomen opdroogt, alwaar men het ziet hangen, als yskegels, maar het geene van de boomen afdruipt op de gront, is swartachtig, en met vuiligheid gemengt. De voornoemde ys-takken zyn zomtyds een hand breed, en een voet lank, gestreept, en als uit veele strengen t'zamen gezet, fraai om aantezien.

In 't eerste halve jaar zynze, als gezegt, wit en doorschynend, maar verkrygen daar naar een schoone goudgeele couleur, gelyk den *Bern-steen*, kort afbreekende, en van binnen glimmende, als gebrooken glas. Het is veel harder als het voorgaande *Dammara Selan*, laat zig kout zynde, eenigzints buigen en afrekken, maar bryzelt gekloft of geslagen zynde. Dat van 't *Manneken* is klaarder en witter, droogt lankzamer op, en druipt zeer schaars uit, daaromme van dezelve geene of weinig vergadert werd. Op dat nu deze boomen rykelyker dit bers zouden uitgeven, werdenze beneeden in de stam rondom gekapt met bouwmeffen, uit welke quetsuuren dan rykelyk deze *Dammara* uittloopt, waar door de boom aldaar groote knoesten gewind, van een hart en met aderen verward hout, gelyk het *Boog-hout*, die als koppen uitsteeken, en buiten geduurig met *Dammara* bekleet, en vol takken zyn: Ook maken de *Inlanders* rondom de wortelen dezen boom schoon, en eenige kuiltjes, daar in ze de afdruipeende *Dammara* vergaderen, om met minder vuiligheid vermengt te werden; daar de wortelen bloot boven de aarde leggen, zynze knoestig door het kappen, en sweet insgelyks dit bers uit, dat met een witte schorffe daar op hangt.

De reuk in de versche en weeke *Dammara* is zeer bersachtig, maar in de drooge heeft men geenen. Op koolen gelegd of gebrant, heeftze een gemengde reuk van *pynbers* en *Mastyk*, gelyk ook den smaak is, doch wat na de *Canaris* trekkende. Zy ontfangt licht het vuur, en houdt het

quam Dammara Selanica. Rarum & nullum fere dat strepitum, sed plurimum emittit fumum acidulum, insolitis gravem. Uti vulgaris Dammara, quæ in foro venalis prostat, alba ac semi-pellucida est, qualis colligitur ex nodis inferioris trunci, ita & hæc versicolor reperitur, nunc enim ruffa est, nunc cornea, nunc vero nigricans, nihilominus tamen dura & semi-pellucida, quales sunt magnæ glebæ & capita, quæ ex crassioribus ramis & vetustissimis dependent arboribus, quum enim hæc arbores ob summam altitudinem non conscendantur, glebæ istæ ibi diu sunt pendulæ, pristinamque perdunt suam albedinem, corneique sunt coloris, hoc autem plurimum observatur in Dammara arboribus circa Way, unde comperio, colorum discrimen provenire ex diverso tempore, prout glebæ diu ex arbore dependent vel decidunt, atque in terram prolapsæ fuerunt.

Anno 1688 tale fructum misi ad Academiam Leidensem, quod formam habebat capitis infantis, & paulisper ope humana tali modo formatum erat, hujus vero natus deformis erat, prope quem rubra decurabat stria, ac si sanguis foret: Servo quoque ejus fructum album & semi-pellucidum, formam gerens vesicæ fellis ingentis bovinæ: Cristallinos istos ramos quoque in Patriam transmissi, sed certus sum nullos albo colore præditos, sed instar Succini flavos ibi pervenisse.

Arboris lignum albicat, longitudinalibus constans fibris instar Pinastri, putaretque aliquis lignum esse Cedrinum: In asseres secari potest, & satis bene poliri, inque loco sicco satis durabile est, neutiquam vero in aqua marina, unde ad ligniarium usum non adhibetur, præsertim quum hocce lignum difficulter ex remotis petatur montibus: Observavi quoque projectos ejus truncos intra paucos annos omnino putrefactos fuisse, inque rubram degeneratos terram, quæ solum erat circumjectum, inque rubra ista terra distincte notari poterant venæ istius ligni, atque inter illas plurimi pellucidi ramuli duræ Dammara: In hisce putrefactis truncis hinc inde pulchra quoque reperiuntur frusta pinguis ligni, mellei coloris, quibusdam in locis semi-pellucida & eleganter venosa, quæ circa nodos trunci ac ramorum locata fuerant: Pinguis hujus ligni frusta non putrescunt, licet quam diutissime in terra projecta fuerint, sed non sunt majora, quam ut ex iis cultorum manubria, vel globuli ad opus acicularum formari possint.

Nomen. Latine Dammara Alba: Malaice Dammara Puti & Dammara Batu, h. e. lapidea refina, quum sit durissima omnium Dammaram, unde proxime accedit ad Gummi Animæ: Ternatensibus dicitur Salo solummodo, & Salo Bobuda: Amboinice Camal, Camar, & Cama, & circa Laricum Iffe. Javanis circa Grisecam Dama, quod cum Arabica voce in antecedenti explicata capite convenit.

Locus. Nusquam hæc arbores occurrunt, nisi in summis montibus & solitudinibus, ab hominum conversatione remotis, unde & nostræ nationi sunt plurimum ignotæ, solum amant rubrum argillosumque, quo omnes fere Amboinenses montes constant, omnesque porro excelsos locos, ita ut per regionem Hituensem pervagantes, illas quasi plantatas videamus ad mediam montium partem eo præcise loco, quo terra est altissima, & ab utraque parte declivis fit. In summis vero & frigidis montibus non crescunt: Mas utcunque solitarius invenitur aliis junctus silvestribus arboribus, hujusque in lata via, quæ per istam Hituensem decurrit regionem, quatuor vastæ & ingentes arbores prope viam locatæ sunt, quarum omnium, quantum apparet, radices sibi mutuo junctæ & intricatæ sunt, binæ saltem harum arborum supra terram ita conjunctæ sunt, ut inter illas tamquam in sedili quis sedere possit.

Femina semper copiose, plurimæque simul crescunt, quæ peculiarem formant silvam, non tamen densam, sed dispersam, circa terræ quoque summitatem, quales in Amboina sunt silvestres montes inter Mamalo in Hitoes ora & Waya, ubi plurima invenitur Dammara, quæ in Amboina usurpatur; occurrit porro in Hoeamohela in montibus post Lockin & Anin. In Batsjana vero in magna insula Gelolo, ac forte in plurimis insulis Moluccis, uti etiam in Boero, sed non multum inde defertur hæc refina, quum ejus

bet zelve beter, dan de Dammara Selan. Zy knerst niet of weinig, maar geeft veel rook van haar, die na den zuuren trekt, en de ongewoone beswaarlyk voorkomt. Gelyk nu de gemeene Dammara, die men op de markt verkoopt, wit en half doorschynend is, diergelyke men baald uit de knoesten van den ondersten stam, zo heeft men daar en tegen dezelve nog van andere kleuren, namentlyk ros, boornverwig, en swartachtig, niet te min bard en half doorschynend, gelyk 'er zyn de groote klompen en koppen, dewelke aan de dikke takken en zeer oude boomen hangen, want dewyl deze boomen wegens haar hoogte niet beklommen werden, zo blyven de klompen aldaar lang hangen, verliezen hare eerste witte couleur, en werden boornverwig, doch vind men dit meest aan de Dammara-boomen omtrent Way, waar uit ik bemerk, dat het onderscheid der kleuren komt, na dat de klompen lang aan den boom gebangen of afgevalen, op den grond gelegen hebben.

Anno 1688. heb ik zulken stuk na de Academie van Leyden gezonden, gefatzoeneert als een lankwerpig kinds-kop, zynde maar een weinig door menschen hand geholpen, en de neus wat mismaakt, waar by men een roode streep zag, als of het bloet was: Ik hebbe ook een stukje wit en half doorschynend, gefatzoeneert als een groote gal-blaas van een Os. De voornoemde Cristallijne takken heb ik ook in haar eerste couleur na 't Vaderlandt gezonden, doch betrouw, dat daar van geene in haar witte couleur, maar Bernsteen-geel zullen overgekomen zyn.

Het hout is wit, langdradig als vuurenhout, en men zoude meenen, dat men Ceder-hout voor hadde: 't Laat zig ook tot planken zagen, en redelyk glad werken, en op het drooge kan het een tyd lank duuren, maar in Zee-water geenzints, en daarom werd het tot timmerwerk niet meer gebruikt, te meer, also dit hout moeyelyk uit het verre gebergte te haalen valt. Ook heb ik bevonden, dat de omgevallene stammen in weinig jaren gants vergaan, en in roode aarde weder verandert waren, gelyk de gront was, daarze op stonden, kunnende men in dezelve roode aarde nog duidelyk bespeuren de aderen van 't hout, en daar tusschen veele klaare takjes van harde Dammara. In deze verrotte stammen vind men ook hier en daar mooye stukjes vet hout, boningverwig, en op sommige plaatsen half-doorschynend en mooi geadert, 't welk aan de knoesten des stams en takken gestaan heeft. De vette stukken vergaan niet, al leggenze nog zo lang in de aarde, maar zy vallen niet grooter, dan dat men kleine steelen, en begten of kloffen tot spelde-werken daar van maken kan.

Naam. In 't Latyn Dammara Alba, in 't Maleys Dammara Puti en Dammara Batu, dat is steen-bers, om datze de hartste onder alle Dammara is, en daar in zeer wel met het Gummi Animæ overeenkomende. Op Ternaat Salo segts, en Salo Baboda, op Amboins Camal, Camar, en Cama. En omtrent Larique Iffe. Op Javaans omtrent Grisec Dama, bet welk met 't Arabische in 't voorige kapittel gesteld overeenkomt.

Plaats. Men vindt deze boomen nieuwers dan in 't boogge gebergte en wildernissen, gants van menschen omgang afgezonderd, en daarom zynze onze Natie meest onbekent. Zy beminnen een roode klei-grond, gelyk meest alle de Amboinsche bergen zyn, ende altyd de boogge plaatsen zodanig, dat men 't Land Hietu overgaande dezelve als geplant vind, halfweegen juist, daar 't Land op 't hoogste is, en men te weder zyden afdraagt: Doch op 't allerhoogste en koude gebergte willenze niet wasschen. Het Manneken staat meest eenzaam, onder andere Wout-boomen gemengt, en daar van ziet men aan de groote Landweg, die 't voornoemde Land Hitoes overgaat, vier geweldige groote boomen dicht aan de weg staan, alle vier (zo men niet beter merken kan) met de wortelen aan malkander vast, immers twee daar van zyn boven de aarde aan malkanderen vast, dat men daar tusschen als in een stoel zitten kan.

Het Wyfken wast altyd veel, en met groote troepen by malkander, maakende een byzonder Bosch, niet dicht, maar ydel verspreid, meede omtrent 't hoogste van 't land, gelyk in Amboina is 't woeste gebergte tusschen Mamalo op Hitoes-kust en Way, alwaar men de meeste Dammara vind, die men in Amboina gebruikt: Voorts vind menze op Hoeamobel, in 't gebergte achter Lockin en Anin: Op Batsjan, op 't groot Eiland Gelolo, en misschien in de meeste Molucze Eilanden, als mede op Boero, doch werd niet veel afgebragt, om dat deszelfs wilde bergen niet wel

silvestres montes vix perambulari possint. Ex quibusdam intellexi Maleyenſibus in Borneo quoque occurrere hanc refinam, ſed parva cum differentia, quum non ita alba ac pellucida ſit ac Amboinenſis.

Uſus. Uti Dammaræ Selanica in occidentalibus a quoſæ Indiæ partibus eſt uſitatiffima ad faces, ſic & hæc Dammaræ Batu in Amboina huicque adjacentibus infuſilis. Melius ardet, nec tanto conſtat labore ejus præparatio, quanto *Dammaræ Selanica*, ejus enim dura fruſta, qualia naturaliter ſunt, ſive pura ſive impura promiſcue ſumuntur, hæcque involvuntur foliis Gomuto vel Sagueri ad pedis longitudinem, ac trium digitorum craſſitiem in forma facis, quæ etiam Dammaræ vulgo vocatur: Hæc autem Dammaræ in ſuperiore parte accenſæ æqualiter ardent cum pauco & sæpe nullo ſtræpitu, ſed vehementem emittunt fumum inſtar coronularum picearum, qui inſolitè gravis & incommodus eſt, omnemque ſupellectilem atro obducit colore, ubi multum accenduntur hæ faces, ac præſertim in loco clauſo. Sæpius autem ſunt perforandæ, quum sæpe nimis fortiter compactæ ſint, nec flammam concipiant.

Amboinenſes peculiareſ formant ex *Gabba Gabba* ſedes, quibus hanc inponunt Dammaræ, quæ sæpius totæ conflagrant, quum dormiunt homines.

Ardentes guttæ, quæ inſtar ſtellarum ex hac deſtillant Dammaræ, quum per plateas circumfertur, ſtatim ſuffocantur, quæ alioquin sæpius noxas cauſarent, ſi vero alicujus tangant cutim, quod ſerviſ sæpe accidit, qui illam gerunt, vehementer urunt, & malignam dant exulcerationem, quæ sæpius in Amboinenſes deſignat phlyctænæ, ſi non cito curetur.

In re medica ejus uſus nondum eſt exploratus, quidam vero Amboinenſes, quod tamen ego, ac multi mecum nollent experiri, præſertim quum pedum vulnera contrahunt ex tribulis, acutiſve lignorum ramentis, quam primum illa extraxerunt, unam alteramve ardentis hujus Dammaræ inſtillant vulnere guttam, qua vulneris ulcus prohibetur, hanc autem Indi in corneis ſuis ac calloſis pedum plantis vix ſentiunt.

Dammaræ hæc ſola difficulter liqueſcit, ſed melius cum Calappi oleo, vel pice noſtra, qua quidam navigia obliniverunt, compertum autem eſt, illam non fortiter adhærere, ac facillime decidere, unde huic operi inutilis eſt, ſaltem non ulterius tentatum fuit, licet defectus picis navigationem periculoſam reddat in hiſce regionibus, quod tamen per ſupra memoratas refinæ ſuppletur quodammodo. Illis, qui ſcripturam exercent, vel ab actis & Secretis ſunt, hæc quoque Dammaræ in uſu eſt, ſi enim hi erronea quædam vocabula vel litteras male expreſſerint, atque illa expunxerint, iſti loco inſpergunt pulveriſatam hanc Dammaræ, qua glabram terunt chartam, in quo loco alias formare poſſunt & inſcribere litteras, hæc autem tempore iterum decidunt.

In deciduis & putrefactis truncis, uti dictum eſt, elegantia conſpiciuntur pinguia iſta fruſta, quorum illa elegantiffime ſunt ſtriata & venoſa, quæ nodis in hæſerunt, ex quibus Dammaræ profluxit: Hæc fruſta eligunt Maleyenſes & Macaſſarenſes, ex quibus manubria telorum & cultorum formant, quæ eleganter norunt incidere.

Ex cæteris craſſioribus fruſtis ſphæculæ fabricantur pro acicularum opere, & gradus ſediles, lignum vero eſt fragile, nec vim ferre poteſt. Hæc fruſta ignem facile concipiunt, elegantemque ſpirant Maſſichinum odorem, præſertim ſi lignum hoc rapſatum carbonibus inponatur. Dammaræ hæc accenſa & patinæ ſuppoſita, ipſam obducit atro levique rubro colore, ex qua maſſa ſcriptores Æthiopes ſuum faciunt atramentum, uti apud nos Typographi atramentum ſuum librarium præparant ex fuligine; illud autem atramentum eſt nigerrimum, citulo ſiccatur & facile expungi poteſt, ſi neceſſitas illud requirat.

Æthiopum illud atramentum difficillime præparatur ex iſta Dammaræ fuligine, quæ acquiritur, ſi magna Dammaræ quantitas ſoſſæ inponatur & accendatur, ipſique ſuperinponatur patina terrea parum irrorata liquore quodam: Fuligo hæc bis terve cum aqua conterenda eſt, ac bis cum aceto exſiccare vel evaporare debet, ultimo iterum cum aqua, in qua cortex Catappan & Mangæ Utan incocta eſt, omni die commo-

Tom. II,

vendo

wel te bewandelen zyn. Van zommige Maleyers beheb ik verſtaan, datze op Borneo ook valt, doch met een kleinen onderſcheid van 't bers, 't welk zo wit en doorſchynend niet is als het Amboinſche.

Gebruik. Gelyk de Dammaræ Selan, als gezegt, in de Weſter deelen van Water-Indiën de gebruikelykſte is tot het branden, zo is deze Dammar Batu in Amboina en deze omleggende Eilanden. Zy brand beter, en men heeft 'er zo veel moeite niet mede om te bereiden, gelyk met de Dammar Selan, want men neemt de harde brokken, zo alsze vallen, klaar en onzuiver door malkander, en wind dezelve ſlechts in de bladeren van Gomuto of Sagueers-boomen, in de lengte van een voet, en dikte van drie vingers, tot de gedaante van een toorze, die men in 't gemeen ook Dammar noemd: Deze Dammars dan boven aangestookten branden geſtadig met weinig knerſſen, en zomtyds niet, maar geven een geweldige rook van hun, gelyk de pik-kranſſen, dewelke de ongewoone laſtig voorkomt, en alle huisraad met ſwart-root bedekt, daarze veel gebrand werd in een beſloote plaats. Men moet deze toortzen dikwils ſtookeren, om datze zomtyds te dicht gepakt zyn, en niet branden willen.

De Amboineezen maken byzondere ſtoeltjes van Gabba Gabba, daarze deze Dammar inſetten, die zomtyds met Dammar en al wegbranden, als de Huiſluiden daar by ſlapen.

De brandende droppels, die als ſterretjes van deze Dammar afvallen, als menze over ſtraat draagt, gaan datelyk uit, anders zouden 'er meer ongelukken van komen, maar als dezelve iemand op de huid vallen, het welk de ſlaven dikmaals gebeurt, dieze dragen, brandenze zeer ſel, en maken een quade ulceratie, daar uit dikwils de Amboinſche pokken werden, zo men 't niet ſpoedig geneeſt.

In de Medicynen heeft het nog geen bekende gebruik, behalven eene, dewelke ik en veele met my, de Amboineezen niet gaarn zouden willen nadoen, namentlyk alsze de voeten quetzen met trappen in voet-angels of ſpitze bouten, zo draze 't zelve uitgetrokken hebben, druipenze een of twee droppels van deze brandende Dammar daar op, 't welk belet dat de wond niet ſweet, 't welk de Indianen aan haare boorne-zoolen niet veel voelen.

Deze Dammar ſmelt mede moeyelyk alleen, maar wel met Calappus-Oly, of een weinig met onſes Lants teer gemengt, waar mede zommige de vaartuigen beſtreeken hebben, maar men heeft bevonden, dat het niet vaſt en houd, en ligt weer afvalt, daaromze tot dat werk onbequaam is, immers men heeft het niet verder onderzocht, hoewel 't gebrek van pik en teer de Zeevaart in deze Landen bekommerlyk maakt, het welk men eenigzants met de voorgaande berſſen verzetten kan. By de Schryvers op de Secretaryen heeft deze Dammar ook haar nuttigheid, want eenige abuſive woorden op 't papier uitgeſchraapt hebbende, ſtroyenze daar op deze fyn geſchraapte Dammar, en vryvent glad, zo kunnenze andere letters daar op ſchryven, doch deze letters vallen metter tyd weder af.

Aan de omgevallene en verrotte ſtammen, als gezegt, vind men de ſchoone vette ſtukken, waar van die gene mooiſt geadert zyn, die in de knoeften geſtaan hebben, daar uit de Dammar geloopt heeft; deze ſtukken zoeken de Maleyers en Macaſſaren, om kris-begten daar van te maken, dieze konſtig weten uit te ſnyden.

Uit de andere ſtukken, die lankdradiger zyn, maakt men kloſſen tot ſpeldewerks kuſſens, en traalytjes voor de ſchoelen, doch 't is bros bout, en kan geen geweld uitſtaan. Deze ſtukken branden licht aan 't vuur gebouden, en geven een aangename Maſtyks reuk, als men 't bout ſchrapt, en op koolen legt. Deze Dammar aangesteecken, en onder een ſchootel gebouden, zet daar aan veel ſwart en ſynrood, waar van de Moorſe Schryvers hare Inct maken, gelyk onze Drukkers van ſwartzel, welke Inct zeer ſwart is, en terſtond opdroogt, ook haar licht weder uitſchrapen laat, als 't van nooden is.

De Moorſche Inct word zeer moeyelyk gemaakt van het voorgeſchreve roed dezzer Dammar, dewelke men gewint, als men een party van deze Dammar in een kuil gelegd aanſteekt, en een aarde ſchootel daar over ſtort, die wat nat gemaakt zy: Dit roed moet men twee a drie malen met water wryven, en tweemaal met Azyn t'elkens weder laten opdroogen, ten laaſten met water, daar in de ſchorſſe van Catappan en Mangæ Utan opgekookt zyn, al-

Z

le

vendo per integrum menſem, quum demum ſit maſſa ſeu atramentum ſcribendo aptum.

Dammara Radja, Ternatenſibus *Salo Colano* dicta, eadem hæc *Dammara* eſt, ſed ejus tantum maxima & optime transparentia fruſta, quæ in ſuperiore trunci parte dependent, nullis commaculata ſordibus; Quæ autem in Batsjana & Hallemahera occurrit, nunquam ita flavescit ac Amboinenſis, ſed plerumque alba eſt vel ſenſim parum flavescit, cæterum ſapore & odore Amboinenſi ſimilis eſt, inque ſimilibus reperitur & colligitur arboribus. Hæc ſola a Moluccorum regibus ad ſuffimigia adhibetur, unde & *Dammara* regia vocatur, nec plebi licet illam comburere.

Jucundum præbent ſpectaculum & exhibent hiftoriam novitiani, ſi forum frequentent, qui recentem hanc *Dammaram* habent pro ſaccharo cantho, quod optime refert; quam vili vendunt pretio, ac læti angulum petunt, ut illam ſapiant, ſed deceptos ſefe mox comperiunt.

Uti ſupra indicatum eſt, in quibusdam navigatoriis Annalibus adnotatum legitur, magnam Maſtiches copiam in hiſce reperiri inſulis, per quam hæc *Dammara Batu* intelligenda eſt, quæ accenſa optime Maſtiches ſpirat odorem.

Juniores *Dammara* arbores ſunt elegantiffimæ, minoremque repræſentant Cedrum, erectum enim gerit truncum, qui non longe ſupra radicem foliola & ramulos emittit laterales, in quibus hoc peculiare obſervatur, ramulos horce tranſverſales ab inferiore trunci parte binos, tres quatuorve in uno circulo eſſe poſitos, atque inter horum ramulorum ſpatium intermedium ex ipſo trunco folia per paria excrescunt: Si horum aliquid decerpatur vel avellatur, viſcoſus effluit ſuccus reſinoſus, & fortem ſpirans odorem.

In Appendice hæc adduntur.

Anno 1691. ex Ternata mihi tranſmiſſa fuit *Dammara alba* regia, *Salo Colano* ibi dicta, tam fruſtula ipſius reſinæ quam juniorum arbuſcularum ficcatarum, ex quibus liquido conſtabat, eandem arborum ac reſinæ eſſe ſpeciem, cum Amboinenſi alba *Dammara*, ſed magis pellucida erat ac purior, quædam enim ejus fruſta erant penitus pellucida, & inſtar Cryſtalli alba, quædam autem erant impura & quaſi cornea, omnia vero fragilia, nec ſub dentibus trita in maſſam cogi poterant, uti in maſticata Maſtiche fit, cum qua odore quam proxime conveniebant: Folia illis Amboinenſis arboris ſimilia erant, ſed paulo longiora, tenuiora, ac flaccidiora, quæ ſicca flavescabant, quinque pollices cum dimidio longa, & ultra pollicem lata, quum illa Amboinenſis arboris viridia perſiſtant, cæterum eodem locata erant modo in rachidibus oppoſita. Bataviæ, ut audivi, hæc reſina *Dammara Keſi* vocatur.

EXPLICATIO

Tabula Quinquageſima Septima,

Quæ ramum exhibet *Dammara alba*, quæ Mas ſeu *Damar Poeti Lacki Lacki* vocatur.

- A. Fructum majori forma denotat.
- B. Vero folium.
- C. Junioris arboris ramulum, ſeu maris ſeu feminæ demonſtrat.
- D. Vero ramulum *Dammara feminæ*, cum ejus fructu naturali.

OBSERVATIO.

Arbores hæc ſub nomine *Dammara Batu* arboris a *Valent.* p. 212. deſcribuntur.

le dagen omroerende tot een maand lang, wanneerze eerſt bequaam werd tot ſcbryven.

Dammara Radja, by de Ternatanen *Salo Colano* genaamt, is dezelfde *Dammara*, doch alleenlyk de grootſte en klaarſte ſtukken, die boven aan de ſtam hangen, met geen vuiligheid vermengt, dewelke op Batsjan en Hallemahera valt, 't welk nooit zo geel beſterft, als de Amboinſche, maar blyft doorgaans wit, of werd metter tyd een weinig geel, anders van ſmaak en reuk de Amboinſche gelyk, en valt ook aan diergelyke boomen. Deze werd alleen by de Molucze Koningen tot branden gebruikt, daarom menze Konings-*Dammara* noemt, en de gemeene *Man magze* niet branden.

Een geneuglyke klugt ziet men aan de nieuwelingen, die op de Amboinſche markt komen, en deze verſſe *Dammara* voor Candy-zuiker aanzien, daarze wel naar gelykt, dieze dan voor een gering gelt opkoopt, en al blyde daar mede om een boekje loopen, om op te knappen, maar bevinden haar ſtraks bedroogen.

Gelyk boven gezegt, vind men in zommige Scheeps-Journalen aangeteekent, dat 'er veel Maſtyk in deze Eilanden zoude vallen, waar door men deze *Dammara Batu* verſtaan moet, die in 't branden zeer na de reuk van Maſtix ſweeft.

Een jong *Dammara*-boompje ſtaat zeer cierlyk, en verbeelt ons een Ceder-boompje, want het zet een regten ſtam, beginnende niet ver boven de wortel bladeren, en zydetakjes uit te geven, daar aan men dit byzonders ziet, dat de dwers-takjes van onderen op met twee, drie, en vier in een kring ſtaan, en telkens tuſſchen deze vergaderinge der takkens ziet men aan den ſtam zelfs de bladeren met paren ſtaan, als men iets afbreekt, loopt 'er een klevendig ſap uit, ſterk riekende en bersachtig.

In het Aanhangzel werd dit 'er bygedaan.

Anno 1691. is my uit Ternaten de witte Konings-*Dammara*, aldaar *Salo Colano* genaamt, toegezonden, zo de ſtukjes van 't bers als jonge doch drooge boompjes, aan welke genoegzaam bleek, dat het eenderley ſlag van boomen en bers is met de Amboinſche witte *Dammara*, doch wel zo klaar en zuiver, want eenige ſtukken waren belder doorſchynent, wit als Kryſtal, eenige vuil, en trokken na 't boornverwige, alle gantſch bryzelig onder de tanden, en in geen Maſſa te brengen, gelyk men aan den geknau-den Maſtix doen kan, wiens reuk zy zeer na kwamen. De bladeren waren als aan de onze Amboinſche *Dammara*, doch wat langer, dunder, en ſlapper, geelachtig opgedroogt, 5½ duim lang, ruim een breed, daar de Amboinſche ook gedroogt, groen blyven, anders ſtonden zy op dezelfde manier aan de telgen in ordre geſchikt tegens malkander. Op Batavia, zo ik verſta, wert deze bers *Dammara Keſi* genaamt.

UYTLEGGING.

Van de zeven-en-vyftigſte Plaat,

- Dewelke een Tak verbeeldt van de witte *Dammara*-Boom, die het Mannetje ofte de *Dammara Poeti Lacki Lacki* genaamt wert.
- Alwaar Lett. A. een vrucht in grooter gedaante vertoont.
- B. Deszelfs bladt.
- C. Een Takje van een jong boompje, het zy mannetje, het zy wyfje.
- D. Is een Takje van de *Dammara*-Boom het wyfje, met deszelfs natuurlyke vrucht.

AANMERKING.

Deze boomen werden onder de naam van *Dammara-Batoe-Boom* by *Valent.* p. 212. voorgesteld.

